

Elşən Mirişli

Gəncə şəhəri,
tarixçi

Şah I Abbas 1587-1629-cu illərdə Qızılbaş Dövlətinin şahı olmuşdu. Dövlətin Şah İsmayıldan sonra itirilmiş qüdrətini bərpa etmişdi. Qızılbaş Dövlətinin V hökmdarı olaraq 42 il dövləti idarə etdi. Avropada onu "Böyük Abbas" adlandırdılar.

I Şah Abbas 1571-ci il yanvarın 29-da Heratda doğulmuşdu. Atası, şahzadə Məhəmməd Xudabəndə və anası Mazandaran valisi Mir Abdulla xanın qızı "Məhd-i ülya" kimi tanınan Xeyrənnisa Bəyimün üçüncü oğlu idi. 1573-cü ildə atası şahzadə Məhəmməd Mirzə Xudabəndə Şiraza vali təyin edildiyi üçün yaş yamıqlıq Abbas Mirzə Herat valisi seçildi və Şahqulu Sultan Ustaclı onun kəlesi təyin olundu. Uşaqlıq illərini Heratda keçirən Abbas Mirzənin ata və anası Şirazda olduğu üçün onun tərbiyəsi ilə bilavasitə kəlesi məşğul olurdu.

1578-ci ildə atası Məhəmməd Xudabəndə şah seçilən zaman Abbas Mirzə Herat valisi kimi vəzifəsini davam etdirdi. 1581-ci ildə Xorasanda olan Ustaclı və Şamlı əmirələri Əliqulu xan Şamlını xanlar xanı seçərək Abbas Mirzəni şah elan etdilər. Lakin Məşhəd hakimi Mürşüdqulu xan Ustaclı ilə döyüşdə Əliqulu xan məğlub oldu. Abbas Mirzəni şah olmaq niyyəti baş tutmadı.

Qızılbaş dövlətinin vələhd şahzadəsi və ordunun baş komandanı Həməz Mirzə Gəncəyə gedərək 1586-cı il dekabrın 7-də Şeyx Nizaminin Gəncədəki türbəsi yaxınlığında məskən salır. Həməz Mirzə bir qrup saray əmirinin xəyanəti nəticəsində gecə yatmış ikən Xudu adlı dəlləyi tərəfindən öldürülür. 18 yaşlı Həməz Mirzəni Ərdəbilə aparıb əcdadının türbəsində dəfn edirlər. Həməz Mirzə üç məşhur fəthi ilə Qızılbaş dövlətinin tarixində özünəməxsus yer tutur. 1) Quriyanı fəth etməsi. 2) Təbrizdə Osmanlı Türkləri ilə müharibəsi. 3) Təkəllü və türkmənlərlə Salmın qalada müharibəsi. Həməz Mirzə öldükdən sonra qoşunun daxilində iğtişas baş verdi. Əmirələr, qoşun başçıları ölkəni idarə etmək işlərini kimə tapşırmaq haqqında məşvərət etdilər. Bu məsələnin həllində əmirələr arasında ixtilaf vardı. Bir qisim əmirələr belə fikirdə idi ki, Sultan Məhəmməd Xudabəndə padşah olanda vəkalətlik Həməz Mirzədə olmuşdur, indi də padşahlıq Xudabəndədə qalsın, vəkalət Əbdülmənsur Əbutalibdə olsun. Lakin bir çox əmirələr bu fikirlə razılaşmırdılar. Onlar Məhəmməd Xudabəndənin kiçik oğlu Abbas Mirzənin tərəfdarı idilər. 1586-cı ilin sonu-1587-ci ilin əvvəllərində Qızılbaş tayfalarının Xorasana qrupu (ustaclı və şamlıtayfaları) 16 yaşlı Abbas Mirzəni şah elan etdilər.

di. O, qoşun toplamaq üçün əmirələri öz tiyullarına göndərdi, tüfəngçiyi gətirəcəyi haqqında fərman imzaladı. Bu zaman Sultan Məhəmməd Xudabəndə Veramin qalasında saxlanılırdı. Şah Abbas onun qaladan azad olunmasına heç cür razılıq vermirdi.

1587-ci ildə I Şah Abbas Xorasana səfərində olarkən 30 min nəfərdən ibarət Osmanlı İmperatorluq ordusu Cığaloğlunun (Sinan paşa) komandanlığı ilə Həmədana daxil oldu. Bu yürüşdə bir dəstə təkəllü qoşunu da Osmanlı Türkləri birlikdə iştirak edirdi. Məlum olduğu kimi, vaxtilə Həmədan təkəllülərin tiyulunda idi. Onlar Həməz Mirzə tərəfindən təqib olunan zaman türkmənlərin böyük

ninin sarayına göndərilməli idi.

Müqaviləyə görə Qaradağ, Ərdəbil və Taliş müstəsna olmaqla Azərbaycanın bütün vilayətləri, Şərqi Gürcüstan və Çuxursəd-İrəvanın bir hissəsi Osmanlıların hakimiyyəti altına keçdi. Osmanlı və Qızılbaş dövlətləri arasında sərhəd xətti Ucan çəmənliyi və Türkməkənddən keçirdi. Qızılbaşlar tərəfindən müqavilənin bağlanması da Qara Həsən Çavuşlu iştirak edirdi. Osmanlı Türkləri həmin sərhəd müqaviləsini möhürlə təsbit etdilər. Hər iki tərəfdən əsirlər azad edilib vətənlərinə göndərildilər. 1589-cu ildə I Şah Abbas Ərdəbilin hakimi Mehdiqulu xan Çavuşlu Ustaclını şahzadə Heydər Mirzə ilə birlikdə İstəmbula—III Sultan Muradın (1574-1595) sarayına göndərdi. Qızılbaş dövlətinin elçiləri özləri ilə

da üstünlük təşkil edirdilər. Onların sayı 200 min nəfərə çatırdı ki, 60 minə düşürdü.

2. Qulamlar. Onlar xüsusi qvardiya təşkil edirdilər. Əsasən gürcü, osetin, çərəkəz və digər xristian ailələrdən uşaqlar toplanır, zorla islamlaşdırılıb və türkəşdirilib sarayda yeniçəri ocağı nümunəsində xüsusi rejimlə tərbiyə olunurdular.

3. Tüfəngçilər. Bunlar ölkənin müxtəlif vilayətlərindən türk mənşəli əhəlidən toplanırdılar. Onlar əhalinin yoxsulluq təbəqəsindən seçilirdilər, sayı 12 min nəfərə çatırdı.

4. Topçular. I Şah Abbasın təşkil etdiyi ordunun 500 səhra topu vardı.

1598-ci ildə paytaxt İsfahana köçürüldü. İsfahana həm də 1073-1118-ci illərdə Böyük Səlcuq İmperiyasının da

rə) xor baxır, onları yuxarı dövlət vəzifələri tutmağa, müstəsna dərəcədə türklərə aid olan hərbi işlərə qarışmağa layiq olmayan, aşağı təbəqə nümayəndələri kimi yanaşırdılar.

1583-cü ildə qızılbaş əmirləri tərəfindən edam edilmiş, şah Məhəmməd Xudabəndənin vəzir Mirzə Salman İsfəhaninin həlak olması haqqında İsgəndər Münşinin hekayəsində belə münasibətini səciyyəvi faktını görmək olar. Vəzir Mirzə Salmanın günahı barədə şahın sualına qızılbaş əmirləri aşağıdakı kimi cavab vermişdilər: "Mirzə Salman tacikdir və haqq-hesab əməliyyatlarından (Omur-i hesab) və divan işlərini idarə etməkdən əlavə, heç kəs ondan xahiş etməmişdir ki, o qoşun və ordunun rəisi (sahib-i leşkər) olsun və sultanlığın (yəni ali hakimiyyətin) işlərinə qarışsın, tərifiqə və qiyama səbəb olsun. İndi, qızılbaşlar onu ifşa etmişlər, onunla toqquşmuşdular. İlk (tələb) budur ki, o, öz etəyini vəzir vəzifəsindən çəkməli, (dövlət) işlərini tərk etməlidir.

Sonra Mirzə Salmanın ağıllı bir adam kimi səciyyələndirən İsgəndər Münşi onun günahını bunda görür o, vəzir vəzifəsini səlahiyyətini həddini aşmış və "qələm sahibliyinin həddini keçmişdir".

Özbəklərlə savaş

Şah Abbasın taxta keçməsindən çox keçməmiş özbək xanı Abdullah onsuz da çoxdan mühasirə altında olan Heratı 1588-ci ildə işğal edərək Xorasanın ən böyük şəhəri Məşhədə doğru hərəkət etdi. Abdulla xanın Məşhədə doğru hərəkət etdiyini xəbər alan gənc Qızılbaş şahı Abbas isə ona mane olmaq üçün 1588-ci ilin aprelinde Xorasana hərəkət edir.

Abdulla xan Məşhəd qalasını iki aylıq mühasirəyə alsada, Qızılbaş dövlətinə köməyə gələn Moğol hökmdarının hücumu sayəsində yayılması, şahın yeni qüvvələrlə buraya yaxınlaşması və ərzağın tükənməsi ilə əlaqədar mühasirəni dayandıraraq geri çəkilir. Şah Abbas şəhərə çatanda Abdulla xan geri çəkilməmişdi. Qızılbaş ordusunun yığılmasından sonra Herat qalası mühasirəyə alınır lakin, Qızılbaş qoşunu uğur əldə edə bilmir və geri çəkilir.

paytaxtı olmuşdu. Oğuz türkləri yeni-dən İsfahana paytaxt etdilər. Yeni paytaxta Qaradağ, Qəzvin və Gəncədən Azərbaycan türkləri köçürüldü. Burada türk mənşəli əhali üçün və Şah Abbasın şərafinə "Abbassabad" salındı.

Şah Abbas odlu silahla təchiz edilmiş 44 min nəfərlik qızılbaş süvarisindən ibarət güclü nizami ordu yaratdı.

I Şah Abbasın daxili və xarici siyasəti göstərir ki, o, mərkəzi hakimiyyəti möhkəmləndirmək məqsədi ilə bir sıra tədbirlər həyata keçirmişdir. Şah Abbas mərkəzi hakimiyyətinin möhkəmləndirilməsində maraqlı olan dövlət memurlarına, ali ələvi ruhanilərə, oturaq həyat keçirən əyanlara və xırda feodallara arxalanırdı. Qızılbaş dövlətində mərkəzi hakimiyyətin möhkəmləndirilməsi həmçinin şəhərdə yaşayan tacir və sənətkarların mənafeyinə uyğun idi. Buradan Şah Abbasın öz fəaliyyətində geniş sosial qüvvələrə istinad etdiyini aydın olur. Şah Abbas orduda, maliyyə sahəsində islahatları ilə məşhurlaşdı. I Şah Abbas Qızılbaş dövlətinin qüdrətini və keçmiş ehtişamını bərpa edə bildi. Hərbçilər və saraya yaxın əyanların da rütbələrini bildiren sözlər bunlar idi-xan, bəylərbəyi, qi-

Qızılbaş dövlətinin vələhd şahzadəsi və ordunun baş komandanı Həməz Mirzə Gəncəyə gedərək 1586-cı il dekabrın 7-də Şeyx Nizaminin Gəncədəki türbəsi yaxınlığında məskən salır. Həməz Mirzə bir qrup saray əmirinin xəyanəti nəticəsində gecə yatmış ikən Xudu adlı dəlləyi tərəfindən öldürülür. 18 yaşlı Həməz Mirzəni Ərdəbilə aparıb əcdadının türbəsində dəfn edirlər. Həməz Mirzə üç məşhur fəthi ilə Qızılbaş dövlətinin tarixində özünəməxsus yer tutur. 1) Quriyanı fəth etməsi. 2) Təbrizdə Osmanlı Türkləri ilə müharibəsi. 3) Təkəllü və türkmənlərlə Salmın qalada müharibəsi. Həməz Mirzə öldükdən sonra qoşunun daxilində iğtişas baş verdi. Əmirələr, qoşun başçıları ölkəni idarə etmək işlərini kimə tapşırmaq haqqında məşvərət etdilər. Bu məsələnin həllində əmirələr arasında ixtilaf vardı. Bir qisim əmirələr belə fikirdə idi ki, Sultan Məhəmməd Xudabəndə padşah olanda vəkalətlik Həməz Mirzədə olmuşdur, indi də padşahlıq Xudabəndədə qalsın, vəkalət Əbdülmənsur Əbutalibdə olsun. Lakin bir çox əmirələr bu fikirlə razılaşmırdılar. Onlar Məhəmməd Xudabəndənin kiçik oğlu Abbas Mirzənin tərəfdarı idilər. 1586-cı ilin sonu-1587-ci ilin əvvəllərində Qızılbaş tayfalarının Xorasana qrupu (ustaclı və şamlıtayfaları) 16 yaşlı Abbas Mirzəni şah elan etdilər...

dəstəsi ilə Bağdada gəlmişdilər. Təkəllülər Həmədana məskun olduğu üçün Həmədana yaxşı bələd idilər.

1587-ci ilin dekabrında qızılbaş qoşunu ilə osmanlılar arasında yeni bir toqquşma baş verdi. Qızılbaş ordusunun komandanı Qorxamaz xan xəbər tutdu ki, Osmanlı imperatorluq ordusu ətrafa səpələnib. Odur ki, ata minərək bir neçə mülazimlə birlikdə oraya getdi. Osmanlılar qəflətən onu tutub Cığaloğlunun yanına apardılar. Beləliklə, əsas döyüş olmadan qızılbaş ordusu komandansız qalaraq parakəndə düşdü. Qızılbaş dövlətinin istər daxili, istərsə xarici vəziyyəti ağır halda idi. Bu zaman özbək xanları dövlətin şərq hüdudlarını təhükə altına almışdılar. Odur ki, Şah Abbas osmanlıların əlverişsiz sülh təklifini qəbul etməyə məcbur oldu. Bu sülhün şərtlərinə görə osmanlıların zəbt etmiş olduqları ərazi onların hakimiyyəti altında qaldırı. Digər tərəfdən Səfəvi-Qızılbaş şahzadələrindən biri girov kimi Osmanlı sulta-

qiymətli hədiyyələr apardılar.

Osmanlı imperatorluğu ilə bağlanan sülh sazişi haqda məmləkətin bütün yerlərinə xəbərdarlıq göndərildi. Şah Abbas babası Şah Təhmasibin belə bir kəlamını tez-tez xatırlayırdı: "Ağacı qurd içindən yeyər". Odur ki, müxtəlif əmirləri cəzalandırmağı və tabe etməyi, sonra özbək xanlarını cəzalandırmaq üçün Xorasana hərbi səfər təşkil etməyi qərara aldı. Qışın soyuq vaxtı olmasına baxmayaraq I Şah Abbas 1590-cı il yanvarın əvvəllərində Qəzvinə çıxaraq İsfahana tərəf yola düşdü. Şahın gəlməsi münasibəti ilə İsfahana şəhərini bəzəmişdilər. Şah Abbas İsfahanda olarkən buradakı dövlətxanada yaşadı.

I Şah Abbasın islahatları Müxtəlif dərəcəli qoşun növləri yarandı

1. Qızılbaşlar. Əsasən süvarilərdən ibarət olmaqla Qızılbaş qoşunun-

zılbaş, qullar, qulamlar, eşikağasıbaşı, qorcu, qorqubası, yasavul, çərxi, mülazim, təvaçı, qarçı, kanuqbaşı və başqaları. Azərbaycan ölkənin aparıcı inzi-bati vahidi sayılır və Azərbaycan hakimi-taxt-tacın varisi, eyni zamanda ordunun baş komandanı hesab olunurdu.

Farslara münasibət

Farslar (yaxud Qızılbaş mənbelərində adlandırıldığı kimi "taciklər") Qızılbaş dövlətində onlar asılı, tabe mövqeyində tutulurdular. "Sarayda taciklər sinfinə (təbəq-i tacikiyyə) mənsub olan az saylı əyanlar qrupu (əkber və əyan) var idi. Onlar ordu hərbi xidmətindən azad olsalar da, bəziləri məmur kimi qulluq etməyə çalışırdılar. Onlar bir o qədər mühüm vəzifələr tutmasalar da, dövlət şurasında (cənnət meclisi) müşavirlər kimi çıxış edir və (müzakirələrdə) iştirak etmələri ilə diqqəti cəlb edirdilər.

Qızılbaş əyanları farslara (taciklə-

Şahın Xorasana tərk etməsini fürsət bilən özbəklər Xorasana doğru hərəkətə başlayırdılar. Aprelin 18-də Məşhəd qalası mühasirəyə alındı. Məşhəd hakimi Ümmət xan Ustaclı özbəklərə qarşı müqavimət göstərdi. Ümmət xan 5 ay özbəklərə müqavimət göstərir. Qüvvələrin qeyri-bərabər olması səbəbindən qala təslim olur. 8 fevral 1598-ci ildə özbək xanı Abdulla xan Səmərqənddə xəstələnərək ölü. Özbəklər arasında ara müharibəsindən faydalanaraq itirdiyi torpaqları geri almaq istəyən Şah Abbas, 9 aprel 1598-ci ildə paytaxt İsfahandan özbəklərə vuruşmaq üçün yola düşür. Nişapuru ələ keçirən şah Məşhədə doğru irəliləyərkən, 1598-ci ilin iyulunda şahəra daxil olmuşdu. 10 Avqust 1598-ci ildə Herat yaxınlığında özbəkləri ağır məğlubiyətə uğradan şah şahəri ələ keçirdi və Hüseyn xan Şamlını bura hakim təyin etdi.

(ardı var)